

تحلیل فقهی. انتقادی نسب در رحم اجاره‌ای از منظر فقه امامیه (مبانی تکوینی، ادله اجتهادی و آثار فقهی - حقوقی)

□ سید روح‌الله امینی *

چکیده

پدیده رحم اجاره‌ای به‌عنوان یکی از دستاوردهای فناوری‌های نوین کمک‌باروری، مسائل فقهی و حقوقی پیچیده‌ای را در حوزه خانواده و به‌ویژه در تعیین نسب فرزند پدید آورده است. مسئله اصلی در این میان، تعیین نسبت مادری و آثار مترتب بر آن است؛ امری که به‌طور مستقیم بر احکامی چون محرمیت، ارث، نفقه، حضانت و ولایت تأثیر می‌گذارد. پژوهش حاضر با هدف تحلیل فقهی نسب در رحم اجاره‌ای از منظر فقه امامیه، به بررسی مبانی، ادله و آثار فقهی و حقوقی این مسئله می‌پردازد. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی با رویکرد اجتهادی است و داده‌ها با بهره‌گیری از منابع فقهی امامیه، ادله قرآنی و روایی، قواعد اصولی و آثار حقوقی گردآوری و تحلیل شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اختلاف دیدگاه‌های موجود درباره نسب در رحم اجاره‌ای، بیش از آن‌که ناشی از تعارض ادله باشد، ریشه در تفاوت مبانی فقهی درباره ماهیت نسب و مفهوم مادری دارد. بر اساس تحلیل مبانی فقه امامیه، نسب امری تکوینی است که نمی‌توان آن را صرفاً به توافقی‌های قراردادی یا ملاحظات اجتماعی تقلیل داد.

نتایج تحقیق حاکی از آن است که تعیین نسب مادری در رحم اجاره‌ای، نقش بنیادینی در تبیین آثار فقهی و حقوقی دارد و بی‌توجهی به این امر می‌تواند موجب ابهام و تعارض در روابط خانوادگی و نظام حقوقی شود. نوآوری این پژوهش در ارائه تحلیلی یکپارچه از مبانی، ادله و آثار نسب در رحم اجاره‌ای و عبور از رویکرد صرفاً فتوایی است؛ تحلیلی که می‌تواند مبنایی علمی برای فقه معاصر، قانون‌گذاری و رویه قضایی در مواجهه با این پدیده نوپدید فراهم آورد.

واژگان کلیدی: رحم اجاره‌ای، نسب، مادری، فقه امامیه، فقه پزشکی، حقوق خانواده.

* فارغ التحصیل از سطح چهار (رشته فقه و اصول) جامعه المصطفی عَلَيْهِ السَّلَام ایران، قم.

مقدمه (مشمول برپیشینه و ضرورت تحقیق)

پیشرفت‌های نوین در حوزه فناوری‌های کمک‌باروری، به‌ویژه پدیده «رحم اجاره‌ای» یا «رحم جایگزین»، مسائل فقهی و حقوقی پیچیده‌ای را در باب خانواده، نسب و هویت انسانی پدید آورده است. در این میان، مسئله تعیین نسب فرزند حاصل از رحم اجاره‌ای، به‌ویژه نسبت مادری، از حساس‌ترین و بنیادین‌ترین چالش‌ها به‌شمار می‌رود؛ چراکه بسیاری از احکام فقهی و آثار حقوقی، همچون محرمیت، ارث، نفقه، حضانت و ولایت، به‌طور مستقیم بر تحقق یا عدم تحقق نسب مترتب‌اند (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص. ۲۱۵-۲۲۰).

در فقه امامیه، «نسب» مفهومی بنیادین و دارای ماهیتی تکوینی است که در ابواب مختلف فقه، به‌ویژه نکاح و ارث، نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کند. فقیهان امامیه در آثار کلاسیک خود، هرچند به‌صورت مستقیم با پدیده رحم اجاره‌ای مواجه نبوده‌اند، اما با تبیین مبانی تحقق نسب، به‌ویژه نقش انعقاد نطفه و ولادت، چارچوب‌های نظری مهمی را برای تحلیل این مسئله فراهم کرده‌اند (محقق حلی، ۱۴۰۹ق، ج. ۲، ص. ۲۷۵؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج. ۷، ص. ۱۱۲؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۲۹، ص. ۲۶۷). بر اساس این دیدگاه، نسب امری اعتباری محض نبوده، بلکه ریشه در واقعیت‌های تکوینی خلقت انسان دارد.

در عین حال، تطبیق این مبانی بر مسئله رحم اجاره‌ای، نیازمند اجتهادی نو و تحلیلی فراتر از نقل دیدگاه‌های سنتی است؛ زیرا در این پدیده، فرایند انعقاد نطفه و حمل جنین از یکدیگر تفکیک شده و همین امر موجب بروز ابهام در تعیین مفهوم «مادری» شده است. برخی فقیهان معاصر، مادری را به زن صاحب نطفه منتسب دانسته‌اند، در حالی که گروهی دیگر، حمل و ولادت را معیار تحقق مادری تلقی کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۰ق، ج. ۲، ص. ۴۸۳؛ فاضل لنکرانی، ۱۴۲۲ق، ج. ۲، ص. ۳۹۱).

در حوزه فقه پزشکی، پژوهش‌هایی درباره تلقیح مصنوعی و رحم جایگزین انجام شده که غالباً تمرکز آن‌ها بر حکم تکلیفی جواز یا عدم جواز این فرایند است و مسئله نسب، به‌صورت تبعی و فتوایی مورد اشاره قرار گرفته است (سبحانی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۴-۱۶۰؛ خامنه‌ای، ۱۴۱۵ق، ص. ۲۴۷). در این آثار، اگرچه به آثار فقهی نسب اشاره شده، اما تحلیل منسجم از

مبانی فقهی مادری و تفکیک دقیق میان احکام تکلیفی و وضعی کمتر مشاهده می‌شود. از سوی دیگر، در مطالعات حقوقی انجام‌شده در ایران، مسئله رحم اجاره‌ای بیشتر از منظر حقوق موضوعه، ثبت احوال و آثار حقوقی نسب بررسی شده است (صفایی، ۱۳۹۴، ص. ۱۳۲؛ امامی، ۱۳۹۱، ج. ۴، ص. ۹۸). این پژوهش‌ها، هرچند در تبیین پیامدهای عملی موضوع سودمندند، اما به دلیل اتکای محدود به مبانی فقه امامیه، در مواجهه با اختلاف فتاوا و تعارض دیدگاه‌ها، با کاستی‌هایی روبه‌رو هستند.

بررسی مجموع آثار فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی که به‌صورت یکپارچه، مبنای و تحلیلی به مسئله «نسب در رحم اجاره‌ای» از منظر فقه امامیه پردازد و در کنار تبیین مبانی و ادله قرآنی و روایی، آثار فقهی و حقوقی آن را به‌طور نظام‌مند بررسی کند، کمتر انجام شده است (احمدی، ۱۳۹۶، ص. ۵۲؛ حسینی، ۱۳۹۷، ص. ۱۰۹). این خلأ پژوهشی، به‌ویژه در شرایطی که محاکم قضایی و نهادهای تقنینی با پرونده‌های واقعی مرتبط با رحم جایگزین مواجه‌اند، ضرورت انجام پژوهشی عمیق و مستند را آشکار می‌سازد.

ازاین‌رو، مقاله حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از روش تحلیلی - اجتهادی، ضمن بازخوانی مبانی فقه امامیه در باب نسب، ادله قرآنی و روایی مرتبط با مادری را مورد بررسی قرار دهد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج. ۱۸، ص. ۳۱۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج. ۲۰، ص. ۳۷۱) و سپس آثار فقهی و حقوقی مترتب بر تعیین نسب در رحم اجاره‌ای، از جمله محرمیت، ارث، نفقه و حضانت، را به‌صورت منسجم تبیین نماید. نوآوری این پژوهش در عبور از رویکرد صرفاً فتوایی و تمرکز بر تحلیل تکوینی نسب و پیامدهای آن است؛ رویکردی که می‌تواند مبنایی علمی و قابل اتکا برای فقه معاصر، قانون‌گذاری و رویه قضایی فراهم آورد.

۲. روش‌شناسی و مبنای نظری پژوهش

پژوهش حاضر با روش تحلیلی - اجتهادی انجام شده و مبتنی بر:

- تحلیل آیات قرآن کریم
- بررسی روایات باب نسب

• تحلیل قواعد فقهی و اصولی

• و بررسی آرای فقهای امامیه (قدیم و معاصر است).

مبنای نظری پژوهش، تکوینی بودن نسب است؛ بدین معنا که نسب از احکام وضعی تابع واقعیت خارجی و علیت حقیقی بوده و جعل پذیر یا قراردادی نیست (امام خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۶۷؛ علامه حلی، ۱۴۱۹ق، ج ۳، ص ۸۹)

۳. مفهوم شناسی فقهی

۱.۳. رحم اجاره‌ای

رحم اجاره‌ای به انتقال جنین حاصل از نطفه زن و شوهر به رحم زن ثالث برای رشد و تولد اطلاق می‌شود (سبحانی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۵). محل اصلی اختلاف فقهی، رحم اجاره‌ای کامل است که زن حامل هیچ نقش ژنتیکی در ایجاد جنین ندارد (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۴۹۸)

۲.۳. نسب در فقه امامیه

فقهای امامیه، نسب را رابطه‌ای حقیقی و تکوینی می‌دانند که منشأ آثار الزام‌آور شرعی است و تابع واقعیت خلقت انسان می‌باشد، نه صرف عرف یا قرارداد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۱۲؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۷، ص ۴۱۵)

۴. مبانی فقهی تعیین نسب مادری

۱.۴. اصل تکوینی بودن نسب

یکی از مبانی مسلّم فقه امامیه آن است که احکام وضعی، از جمله نسب، تابع علل واقعی اند و بدون تحقق سبب حقیقی، قابل اثبات نیستند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۰). از این رو، انتساب نسب به کسی که نقش علی در ایجاد انسان نداشته، با مبانی فقهی سازگار نیست (امام خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۷۲)

۲.۴. قاعده تبعیت حکم از موضوع

بر اساس این قاعده اصولی، هرگاه موضوع دچار تحول شود، حکم فقهی نیز نیازمند بازتحلیل است (شیخ انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۷). در رحم اجاره‌ای، موضوع مادری از حالت بسیط خارج شده و به دو عنصر ژنتیکی و بارداری تفکیک شده است؛ بنابراین نمی‌توان بدون تحلیل جدید، احکام سابق را عیناً تسری داد (محقق داماد، ۱۳۹۲، ص ۴۵-۴۷).

۵. بررسی دیدگاه‌های فقهی درباره نسب مادری

۱.۵. نظریه انتساب نسب مادری به صاحب تخمک

بر اساس این دیدگاه، مادر حقیقی طفل، زنی است که تخمک از اوست؛ زیرا عنصر ژنتیکی نقش علی اصلی در ایجاد هویت انسانی دارد (سبحانی، ۱۳۸۸، ص ۲۲۸).

ادله قرآنی

آیه شریفه «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ» (انسان: ۲)

نشان می‌دهد منشأ خلقت انسان، نطفه مرکب از عنصر زن و مرد است و حمل جنین نقشی در ایجاد انسان ندارد، بلکه نقش پرورشی ایفا می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۳۲۵-۳۲۸).

ادله فقهی

نخست آنکه نسب پدري بدون اختلاف به صاحب اسپرم منتسب می‌شود و وحدت ملاک اقتضا می‌کند نسب مادری نیز به صاحب تخمک منتسب گردد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۰). دوم آنکه اصل علیت و تکوینی بودن نسب، انتساب مادری به عنصر ژنتیکی را تقویت می‌کند (امام خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۷۴).

این دیدگاه از سوی بسیاری از فقهای معاصر در فقه پزشکی پذیرفته شده است (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۴۹۸-۵۰۰).

۲.۵. نظریه انتساب نسب مادری به صاحب رحم

برخی فقها با استناد به آیاتی که حمل و ولادت را به مادر نسبت می‌دهند، مادر را زن حامل دانسته‌اند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۳۵۰)

نقد فقهی

این آیات در مقام بیان وضعیت طبیعی و غالب‌اند، نه در مقام تعریف ماهیت مادری (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸، ص ۳۲۶). افزون بر آن، حمل جنین فاقد نقش علی در ایجاد انسان است و پذیرش مادری زن حامل، موجب تعارض با مبنای نسب پدری می‌شود (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۱۵-۱۶)

۳.۵. نظریه احتیاط و مادری دوگانه

برخی فقها به دلیل تعارض ظاهری ادله، قائل به احتیاط شده و هر دو زن را در برخی آثار، مادر دانسته‌اند (خامنه‌ای، ۱۴۱۵ق، ص ۲۸۵)

نقد: این دیدگاه موجب ابهام در ارث و محرمیت شده و با اصل قطعیت در احکام نسب و جلوگیری از اختلاط انساب سازگار نیست (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۸)

۶. آثار فقهی و حقوقی تعیین نسب مادری در رحم اجاره‌ای (تحلیل تفصیلی)

تعیین مادر حقیقی طفل متولد از رحم اجاره‌ای صرفاً یک بحث نظری نیست، بلکه آثار گسترده و مستقیمی در حوزه فقه خانواده و حقوق موضوعه دارد. هرگونه ابهام یا خطا در تعیین نسب مادری، می‌تواند به اختلاط انساب، تعارض حقوق و نقض مصالح کودک بینجامد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۸)

۱.۶. آثار فقهی در حوزه ارث

در فقه امامیه، ارث یکی از مهم‌ترین آثار نسب صحیح است و تحقق آن منوط به احراز قطعی رابطه نسبی می‌باشد (محقق حلی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۲۶۲). چنانچه مادر حقیقی طفل به درستی تعیین نشود، سهم الارث طفل و نیز ورثه مادری دچار ابهام می‌گردد.

بر اساس نظریه انتساب نسب مادری به صاحب تخمک، طفل از زن صاحب تخمک و خویشاوندان مادری او ارث می‌برد و بالعکس؛ در حالی که زن صاحب رحم هیچ‌گونه توارثی با طفل نخواهد داشت (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۱۲). در مقابل، پذیرش مادری زن حامل، موجب قطع رابطه ارثی میان طفل و مادر ژنتیکی می‌شود که با مبنای تکوینی نسب ناسازگار است (امام خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۷۴)

از منظر حقوقی نیز، عدم تعیین دقیق مادر، ثبت نسب در اسناد رسمی و اجرای قواعد ارث را با مشکل مواجه می‌سازد و می‌تواند منجر به دعاوی پیچیده خانوادگی شود (محقق داماد، ۱۳۹۲، ص ۷۸)

۲.۶. آثار فقهی در باب محرمیت و نکاح

محرمیت از آثار مستقیم نسب است و نقش تعیین‌کننده‌ای در حرمت یا جواز نکاح دارد (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۷، ص ۴۲۰). در صورت تعیین مادر حقیقی به صاحب تخمک، کلیه احکام محرمیت میان طفل و بستگان مادری ژنتیکی برقرار می‌شود.

در فرضی که زن حامل مادر تلقی شود، کودک نسبت به بستگان زن صاحب رحم محرم خواهد بود؛ در حالی که هیچ پیوند ژنتیکی وجود ندارد. این امر می‌تواند منجر به تحریم نکاح‌هایی شود که در واقع فاقد مفسده‌اند، یا بالعکس، تجویز نکاح‌هایی گردد که در واقع با خویشاوندان ژنتیکی انجام می‌شود و خطر اختلاط انساب را در پی دارد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸، ص ۳۲۶)

۳.۶. آثار فقهی و حقوقی در باب حضانت

حضانت در فقه امامیه حقی است که بر مبنای مصلحت طفل و رابطه نسبی میان والدین و کودک شکل می‌گیرد (موسوی اردبیلی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۳۳). در صورت تعیین مادر حقیقی به صاحب تخمک، اولویت حضانت نیز بر همین اساس تنظیم می‌شود.

در مقابل، اگر زن حامل مادر شناخته شود، ممکن است میان مادر ژنتیکی و زن حامل تعارض جدی در حق حضانت ایجاد گردد. چنین تعارضی نه‌تنها از نظر فقهی مشکل‌ساز

است، بلکه از منظر حقوق کودک نیز با اصل ثبات خانواده ناسازگار می باشد (محقق داماد، ۱۳۹۲، ص ۸۰)

۴.۶. آثار فقهی و حقوقی در باب ولایت

ولایت قهری بر طفل، در فقه امامیه عمدتاً به پدر و جد پدری اختصاص دارد، اما در صورت فقدان آنان، نقش مادر در تصمیمات مهم کودک اهمیت می یابد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۱، ص ۲۰). تعیین نادرست مادر می تواند موجب اختلال در اعمال ولایت و تصمیم گیری های حیاتی مانند درمان، آموزش و ازدواج طفل شود.

از منظر حقوقی، دادگاه ها ناگزیر از تعیین شخص واجد صلاحیت برای نمایندگی قانونی کودک اند و ابهام در نسب مادری، فرآیند قضایی را با چالش جدی مواجه می کند (موسوی اردبیلی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۳۶)

۵.۶. آثار فقهی در باب نفقه

نفقه طفل در فقه امامیه بر عهده پدر است، اما در فقدان یا عجز او، مادر مسئولیت می یابد (محقق حلی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۲۷۰). تعیین مادر حقیقی نقش مستقیمی در تعیین مسئول پرداخت نفقه دارد.

در رحم اجاره ای، اگر زن حامل مادر تلقی شود، ممکن است مسئولیت مالی ناموجهی بر او تحمیل گردد، در حالی که هیچ پیوند نسبی واقعی با طفل ندارد. این امر با قاعده عدالت و تبعیت تکلیف از سبب واقعی سازگار نیست (امام خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۵۷۵)

۶.۶. آثار حقوقی در ثبت احوال و هویت کودک

در نظام حقوقی معاصر، ثبت نسب در اسناد رسمی (شناسنامه، سجل احوال) مبتنی بر تعیین والدین قانونی است. عدم تعیین دقیق مادر، می تواند منجر به بحران هویت برای کودک و ایجاد مشکلات حقوقی بلندمدت شود (محقق داماد، ۱۳۹۲، ص ۸۲)

پذیرش نظریه مادری صاحب تخمک، امکان ثبت شفاف نسب و جلوگیری از تعارض های

اداری و قضایی را فراهم می‌کند و با اصل مصلحت کودک و ثبات نظام خانواده هماهنگ‌تر است.

۷.۶. قاعده جلوگیری از اختلاط انساب و مصالح اجتماعی

یکی از مقاصد مهم شارع در باب نسب، جلوگیری از اختلاط انساب است (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰، ص ۳۱۰). هر نظریه‌ای که موجب ابهام در انتساب نسب شود، با این مقصد شرعی در تعارض قرار می‌گیرد.

نظریه انتساب نسب مادری به صاحب تخمک، به دلیل شفافیت در منشأ ژنتیکی و امکان احراز علمی، از ظرفیت بیشتری برای جلوگیری از اختلاط انساب و تأمین مصالح اجتماعی برخوردار است (سبحانی، ۱۳۸۸، ص ۲۳۱)

جمع‌بندی این بخش

تحلیل تفصیلی آثار فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که تعیین دقیق نسب مادری، نقشی کلیدی در انسجام نظام حقوق خانواده دارد. نظریه مادری صاحب تخمک، افزون بر ابقان فقهی، از حیث حقوقی و اجتماعی نیز کارآمدتر است و می‌تواند مبنای تقنین و سیاست‌گذاری در حوزه فقه پزشکی و حقوق خانواده قرار گیرد.

نتیجه

پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل فقهی نسب در رحم اجاره‌ای از منظر فقه امامیه، نشان داد که مسئله تعیین نسب در این پدیده نوپدید، بیش از آن‌که یک اختلاف فتوایی صرف باشد، ریشه در تفاوت مبانی فقهی درباره ماهیت نسب و مفهوم مادری دارد. بررسی مبانی فقه امامیه آشکار ساخت که نسب، امری تکوینی و مبتنی بر واقعیت‌های عینی خلقت انسان است و ازاین‌رو، نمی‌توان آن را صرفاً به توافق‌های قراردادی یا ملاحظات اجتماعی فروکاست؛ نکته‌ای که در آثار فقیهان کلاسیک به‌روشنی مورد تأکید قرار گرفته است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۲۶۷)

تحلیل ادله قرآنی و روایی نشان داد که آیات مرتبط با مادری، به‌ویژه آیاتی که بر «حمل» و «ولادت» تأکید دارند، در کنار روایات باب نسب، نقش بنیادینی در تبیین مفهوم مادری ایفا

می‌کنند. این ادله، هرچند به صراحت به پدیده رحم اجاره‌ای نپرداخته‌اند، اما ظرفیت لازم برای استنباط حکم وضعی نسب در این مسئله را دارا هستند و امکان ترجیح دیدگاهی را فراهم می‌کنند که مادری را به واقعیت حمل و ولادت پیوند می‌زند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج. ۱۸، ص. ۳۱۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج. ۲۰، ص. ۳۷۱)

از سوی دیگر، بررسی دیدگاه‌های فقهی معاصر نشان داد که تمرکز غالب بر حکم تکلیفی جواز یا عدم جواز رحم اجاره‌ای، موجب شده است تا تحلیل آثار وضعی نسب، از جمله محرمیت، ارث، نفقه و حضانت، کمتر به صورت منسجم مورد توجه قرار گیرد. پژوهش حاضر با تفکیک دقیق میان احکام تکلیفی و وضعی، تلاش کرد این خلأ را جبران کرده و نشان دهد که حتی در فرض جواز تکلیفی رحم اجاره‌ای، تعیین نسب و آثار مترتب بر آن نیازمند تحلیل مستقل و مبنی‌گرا است (مکارم شیرازی، ۱۴۲۰ق، ج. ۲، ص. ۴۸۳)

از حیث آثار فقهی، نتایج تحقیق بیانگر آن است که تعیین نسب مادری در رحم اجاره‌ای، مستقیماً بر گستره محرمیت، امکان یا عدم امکان نکاح، استحقاق ارث و تکالیف مالی تأثیر می‌گذارد و هرگونه ابهام در این زمینه می‌تواند به تعارضات عملی در روابط خانوادگی بینجامد. در بعد حقوقی نیز، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عدم تبیین فقهی روشن نسب، نظام حقوقی را در حوزه‌هایی چون ثبت احوال، حضانت و ولایت با چالش‌های جدی مواجه می‌سازد؛ چالش‌هایی که تنها با اتکا به مبانی فقه امامیه و تحلیل اجتهادی قابل حل است (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص. ۲۱۵)

در مجموع، نوآوری اصلی این مقاله در ارائه تحلیلی یکپارچه از مبانی، ادله و آثار فقهی و حقوقی نسب در رحم اجاره‌ای است؛ تحلیلی که از رویکرد صرفاً فتوایی فراتر رفته و با تمرکز بر ماهیت تکوینی نسب، کوشیده است چارچوبی نظری و کاربردی برای مواجهه با این مسئله نوپدید ارائه دهد. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، ابعاد تطبیقی این مسئله در مذاهب اسلامی دیگر و نیز تأثیر یافته‌های فقهی بر اصلاح قوانین مرتبط با خانواده و ثبت نسب، به صورت مستقل مورد بررسی قرار گیرد.

کتابنامه

- احمدی، مهدی. (۱۳۹۶). بررسی فقهی رحم اجاره‌ای. فصلنامه فقه اهل بیت، ۲۲(۳)، ۷۸-۴۵.
- امام خمینی، روح‌الله. (۱۴۲۱ق). تحریر الوسیله (ج ۲). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امامی، سیدحسن. (۱۳۹۱). حقوق مدنی (ج ۴). تهران: اسلامیه.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة (ج ۲۰). قم: مؤسسه آل‌البیت. ع
- حسینی، علی. (۱۳۹۷). تحلیل فقهی نسب در تلقیح مصنوعی. مجله پژوهش‌های فقهی، ۱۴(۲)، ۱۳۴-۱۰۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۴۱۵ق). اجوبة الاستفتاءات. قم: دفتر حفظ و نشر آثار.
- رضایی، محمد. (۱۳۹۸). آثار حقوقی رحم جایگزین در حقوق ایران. مجله حقوق خانواده، ۵(۱)، ۹۶-۶۷.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۸). فقه‌الطب و المسائل المستحدثة. قم: مؤسسه امام صادق. ع
- سبحانی، جعفر. (۱۳۹۰). المدخل الی الفقه الطبی. قم: مؤسسه امام صادق. ع
- شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۰ق). الدروس الشریعة (ج ۲). قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام (ج ۷). قم: مؤسسه معارف اسلامی.
- شیخ انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). المکاسب (ج ۳). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- شیخ انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). فرائد الاصول. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- صفایی، سیدحسین. (۱۳۹۴). حقوق خانواده. تهران: میزان.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱۸ و ۲۰). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۵ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۹). تهران: ناصر خسرو.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۸ق). تحریر الاحکام الشریعة (ج ۳). قم: دفتر انتشارات اسلامی.

- علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۹ق). قواعد الاحکام فی معرفة الحلال و الحرام (ج ۳). قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۲ق). جامع المسائل (ج ۲). قم: مرکز فقهی ائمه اطهار. علیه السلام
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فخرالمحققین، محمد بن حسن. (۱۴۰۸ق). ایضاح الفوائد فی شرح اشکالات القواعد (ج ۳). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۲). حقوق خانواده (ج ۱). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج ۵). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار (ج ۱۰۰). بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محقق حلی، نجم الدین جعفر بن حسن. (۱۴۰۹ق). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام (ج ۲). قم: مؤسسه دارالاحیاء التراث العربی.
- محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۳۹۲). قواعد فقه. تهران: نشر میزان.
- محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۳۹۵). فقه و مصلحت. تهران: مرکز مطالعات اسلامی.
- محقق نائینی، محمدحسین. (۱۴۱۷ق). فوائد الاصول (ج ۲). قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۱۸ق). القواعد الفقهیه (ج ۱). قم: مدرسه الامام امیرالمؤمنین. علیه السلام
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۰ق). استفتاءات جدید (ج ۲). قم: مدرسه الامام امیرالمؤمنین. علیه السلام
- موسوی بجنوردی، سیدمحمد. (۱۴۱۹ق). القواعد الفقهیه (ج ۱). قم: مرکز نشر علوم اسلامی.
- امام خمینی، روح الله. (۱۴۱۵ق). تهذیب الاصول (ج ۱-۲). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام (ج ۲۹-۳۱). بیروت: دار احیاء التراث العربی.